

Het citeren of doorgeven van deze tekst is toegestaan, mits met bronvermelding.

De auteur van deze tekst is dr. Piet van Veldhuizen – www.woordenmetzielenzin.nl

Je moet hem toch een keer gelezen hebben.

DE BIJBEL IN ÉÉN JAAR

Columns, geschreven in het kader van het bijbelleesproject “De hele Bijbel in 2005”. Na het verschijnen van de Nieuwe Bijbelvertaling in 2004 lazen we met enkele groepen in Rotterdam-Prins Alexander de hele Bijbel door. Iedere week kwamen we voor een uurtje bijeen om indrukken van de wekelijkse leesstof uit te wisselen.

De Bijbel is voor dit project verdeeld in 40 porties van maximaal 50 pagina’s tekst, zodat alleen in de ‘schoolweken’ gelezen hoeft te worden en niet in de schoolvakanties. Bij elke column staat een weeknummer vermeld. Vanwege plannen om het project in 2015 in Hendrik-Ido-Ambacht te gaan doen, zijn de weeknummers aangepast aan de daar geldende vakantiekalender van 2015.

Week 2: Genesis

Genesis leest als een spannend boek, want dat is het.

Eerst is er een aantal verhalen over de mensheid op zich, verhalen over hoe het begon, waarin de kernproblemen van het leven aan de orde komen: het verliezen van de onschuld (even onvermijdelijk als pijnlijk), waarna je niet terug kunt naar het paradijs. Dat hebben we allemaal meegemaakt toen we kind-af werden. Dan de dodelijke jaloezie tussen broers, de vermenigvuldiging van het geweld. En de oplossing van alle wereldproblemen door gewoon alles weg te spoelen, waarna, helaas, al die problemen weer opnieuw beginnen, zodat God besluit dat dit in het vervolg echt geen optie is. In plaats van 'de bezem erdoor' verschijnt er een andere optie: dat God zo diepgaand met een mens in zee gaat dat de gerechtigheid en de vrede, met vallen en opstaan, van binnenuit zullen komen. Met dat doel begint het verhaal van Gods bijzondere weg met Abraham, Izaak, Jakob en Jozef, dat vanaf hoofdstuk 12 het boek Genesis vult. Een verhaal van uitgekozen mensen die voorgetrokken worden, maar met het doel dat uiteindelijk iedereen erdoor gezegend wordt.

Als je bedenkt dat het volk Israël in deze verhalen zijn eigen voorgeschiedenis vertelt, is het wel verbazend dat ze hun grote voorouders bepaald niet sparen. Ze worden niet als hele of halve heiligen of als superhelden neergezet, terwijl dat in de geschiedschrijving van de volkeren wel gebruikelijk was, en is. Blijkbaar berust het geloof en het zelfrespect van Israël op iets anders dan op voorouderverheerlijking of chauvinisme...

Week 3: Exodus

Dat was voor een heel aantal lezers wel even schrikken. Wie is die God van het boek Exodus, die zelf zorgt dat de koning van Egypte hardnekkig weigert om de Israëlieten te laten gaan, zodat Hij al die vreselijke straffen kan uitdelen? Wie is die God van donder en bliksem, dood en verderf? Waarom moet Hij wraak nemen op de kinderen van zijn tegenstanders? En wat moet je ermee dat nu juist zo’n ongenaakbare God tot in de meest pietluttige details gaat dicteren, hoofdstukken lang, wat voor lussen, lappen, haken en ringen er nodig zijn voor zijn heilige tent en wat voor hout, stof, huid en kleurstoffen daarvoor gebruikt moeten worden?

Dat is de eerste indruk van ons, moderne westerse lezers, die ons nauwelijks iets kunnen voorstellen bij ‘omgaan met het heilige’. Exodus gaat over de vraag of gewone, weerbarstige mensen wel leven kunnen met de Allerheiligste. We beantwoorden al nauwelijks aan onze eigen idealen, en onder de verwachtingen van onze ouders kunnen we soms bijna bezwijken - hoe zou je dan op dagelijkse basis met de heilige God verkeren? Want die velt niet alleen een vernietigend oordeel over het rijk van

onrecht en slavernij, maar Hij verdraagt ook jouw kleine onrecht en jouw verslavingen niet. Je kunt niet zonder God, maar ook niet mét. Welnu, vandaar dat eerst Mozes de tussenpersoon wordt, dan al die mensen van de rechtspraak, dan de priesters, en dan heel die tabernakel met al dat ritueel. Het is allemaal één uitgebreide omgangsvorm om veilig contact tussen het allergewoonste en het allerheiligste mogelijk te maken. Zoals je contact met een familielid die je te dicht op de huid zit, onderhoudt door een soort omgangsregeling: want je wilt niet zonder maar je kunt ook niet mét, je bent verbonden maar je verdraagt elkaars onmiddellijke nabijheid niet.

En die vergelding dan, waarmee God de kinderen treft van degenen die hem haten? Het wordt een paar keer genoemd, maar let dan op de getallen. Beide keren staat er: God berekent het onrecht door tot in de derde of vierde generatie, maar het goede berekent Hij door tot in de duizendste generatie. En het gaat om die onderlinge verhouding: het positieve weegt 250 tot 333 keer zwaarder dan het negatieve. Dat is niet wat ik ervan maak, dat is wat het verhaal zelf vertelt.

Week 4: Leviticus

Het middelste van de vijf boeken van Mozes lijkt wel een groot receptenboek voor de offerkeuken van Israël, de tempel. Je vraagt je af hoe die zijkant van het altaar er na een paar jaar moest uitzien, als al dat bloed er telkens tegenaan werd gegoten.

Maar intussen moet je wel bedenken dat praktisch alle vleesconsumptie ooit via het heiligdom liep: al die offers kwamen niet bovenop de gewoonte om vlees te eten, ze gaven er vorm aan. De bepalingen voor de rituele slacht (met handoplegging, en met tijd om het bloed te laten wegvloeien) gingen óók over respect voor het leven van het dier dat jou in leven houdt. Bovendien reguleren ze wat je wel en niet eet: vet en ingewanden en de kop, relatief ongezonder voor mensen, zijn 'voor de Heer'.

Het midden van het middelste boek van Mozes zegt: wees heilig, want Ik, je God, ben heilig. Alle regels zijn één grote omgangsvorm met God en soms kun je het van al die rituele regels en strafbepalingen benauwd krijgen. Maar juist in die 'heiligheidswet' staan ook opvallend frisse dingen: leg voor een blinde geen struikelblok en scheld een dove niet uit - want God is heilig en jij hoort bij Hem. Haal niet het onderste uit de kan maar laat anderen van je oogst meegenieten. Dat soort dingen.

Week 5: Numeri

Zoals we in Exodus we de precieze bouw- en borduurinstructies voor de ontmoetingstent hadden en in Leviticus de precieze recepten voor de offers, zo hebben we in Numeri de ordening van het volk, familiegewijs, rond de tent. Een boek vol namen en aantallen. De manier waarop ze rond de ontmoetingstent kamperen zou je moeten uittekenen: aan elke kant eerst een Levitische familie en dan een cluster van drie stammen. Een klavertje-vier met de tent in het hart en met telkens een levitisch voorblaadje. De ordening van de stammen weerspiegelt al een beetje de manier waarop de stammen in het beloofde land gegroepeerd zullen zijn. De belangrijkste kant is het oosten, de zonsopgang: daar bivakkeren van de Levieten Mozes en Aäron en hun families, en van de overige stammen de groep rond Juda. Die rangorde zie je ook in de boeiende volgorde van opbreken in Numeri 10 - die processie is ook een schematische tekening waard.

Mozes moet lijsten maken. Hij is van de stam van de tempeldienaars, Levi, en dat waren in het oude oosten de mensen die het schrift beheersten. Door de hele stam aan God te wijden was symbolisch voorgoed voldaan aan het eerstgeborenen-offer, zodat kon worden afgezien van het mensenoffer (waarvan in de toenmalige culturen in Egypte en Palestina nog sprake was).

De aanvaringen tussen het volk en de Eeuwige liegen er weer niet om. Het zijn benauwende verhalen. Het gegeven dat zich telkens herhaalt is dat Mozes, terwijl het volk tegen hem in opstand komt, zich op de grond werpt en voor het volk bidt. Hij is niet degene die met donder en bliksem

dreigt, maar degene die de hoogspanning van de Heilige via wetten en regels moet omzetten in laagspanning voor het volk.

Het Bileam-verhaal is een parel binnen dit boek. Ingehuurd om te vervloeken kan hij alleen maar zegenen, omdat vervloeken op bestelling blijkbaar niet werkt. Voor het theologenblad van GroenLinks (*De Linkerwang*) schreef ik daarover [een artikel](#) dat later ook in *Interpretatie* verscheen.

Week 6: Deuteronomium

Als je de vijf boeken van Mozes in vijf weken leest, zie je pas goed wat Deuteronomium is. Inderdaad, zoals die Griekse naam zegt, “nog een keer de wet”. Het boek is vormgegeven als een lange toespraak van Mozes, waarin hij bij wijze van geestelijk testament alles nog een keer herhaalt: wat er gebeurd is en wat er voorgeschreven is.

Maar het is niet zomaar herhaling. Je kunt eruit aflezen dat het voor een veel later publiek is geschreven. Er komt minder platteland en veel meer stad in ter sprake. Er komt beduidend meer ijzer ter sprake, een teken dat de Bronstijd achter ons ligt en de IJzertijd is aangebroken. Er wordt rekening gehouden met één centrale offerplaats waar mensen uit den lande maar heel af en toe zullen komen, terwijl de eerdere boeken ervan uitgingen dat het altaar altijd in de buurt was. De feesten zijn veranderd: het zijn gelegenheden waarbij uitdrukkelijk de hele familie bij het heiligdom een feestmaal houdt. De geloofssamenkomst is tegelijkertijd een soort barbeque die uitbundig genoten wordt.

Het gaat veel over zegen en vloek. Israël moet zuiver blijven, onversneden, onvermengd. De Kanaänitische cultus van vruchtbaarheid en potentie, een religieuze vormgeving van het recht van de sterkste, mag onder geen beding het geloof van Israël aantasten, het geloof in een God die slaven bevrijdt en voor wie allen gelijk zijn. Moeilijk te verteren is dat daaruit het gebod voortvloeit dat Israël alles moet uitroeien wat het aantreft waar het zal gaan wonen. Of zou het een manier zijn om nu, achteraf, te zeggen: zie je wel, dat je leven nu een mengeling van vloek en zegen is, komt omdat je ooit niet in een blanco land begonnen bent. Je leven is een mengsel en daarom is je land geen paradijs.

Week 7: Jozua en Rechters

Het is maar hoe je ze leest. Op de argeloze hedendaagse lezer maken deze bijbelboeken een rauwe, wrede, bizarre indruk. Je vraagt je af: waarom moet het christendom zulke verhalen in zijn geloofsboek bewaren? Is dat niet een vrijbrief voor allerlei bloedvergieten, vreemdelingenhaat, vrouwenmishandeling en weet ik wat nog meer?

Maar als je ze leest tegen de achtergrond van hun eigen tijd, vallen ook andere dingen op. Bijvoorbeeld dat de strijd niet wordt verheerlijkt. Als in het boek Jozua telkens blijkt dat God de vijanden verslaat, betekent dat per saldo dat er geen plaats is voor heroïek, voor het ophemelen van militair krachtsvertoon. Ook in het boek Rechters worden geen helden verheerlijkt. Eerder wordt er op een tragikomische manier over de strijd gesproken.

Het boek Jozua vult de landkaart van Israël in. Al die volken moesten worden weggevaagd zodat Israël een onvermengd volk zou zijn, een soort laboratoriumvolk voor een uniek experiment. Maar aan het eind van het boek blijkt dat overal toch nog restanten van al die volken leven. De boodschap is dat het niet lukt om een heel land ‘clean’ voor je eigen geloof te hebben. Het zal altijd behelpen blijven en daar kun je voortaan maar het beste aan wennen.

Het boek Rechters laat zien wat er van het ‘experiment Israël’ terecht komt als de grote leiders wegvallen. Het wordt een zootje, ieder doet maar wat, en overal volgt men de vruchtbaarheidsreligies van de oude bevolking. Tot twaalf keer toe eindigt dat in vreemde overheersing, en komt er vervolgens een charismatisch leider die het volk weer vrij vecht. Die leiders zijn soms echte helden, maar soms ook hele rare figuren die door het verhaal bepaald niet als de

ideale bevrijders worden neergezet. Al met al wordt er, bewust, een meewarig beeld geschetst van de begintijd van Israëls geschiedenis in het 'belofde land'. Dus geen verheerlijking van de strijd én geen verheerlijking van het eigen verleden.

O ja, en zo'n gruwelverhaal als over het lot van de vrouw van die Leviet in Gibea? Vreselijk. Maar het wordt wél zo verteld dat je voelt hoe afschuwelijk het is. Ik bedoel: zóveel oog voor de positie van deze vrouw had de verteller wel, en dat op zich is al een aanklacht, die ook de hoorders van toen erin gehoord zullen hebben.

Week 8 of 9: Ruth en 1 Samuel

Het boekje Ruth hoort in de joodse traditie bij het Wekenfeest (Sjavuot), het feest waar in de christelijke traditie Pinksteren uit voortgekomen is. Het valt zeven maal zeven dagen na Pasen en het markeert het begin van de graanoogst. Het is een feest van overvloed en daar past het verhaal helemaal bij. Noömi is in het buitenland haar man en zonen kwijtgeraakt en keert berooid en verbitterd naar huis terug. Maar twee mensen bewijzen haar, dwars tegen haar bitterheid in, overvloedige goedheid: Ruth blijft bij haar terwijl ze dat helemaal niet verplicht is, en Boaz neemt Ruth tot vrouw en vervult zo de plicht van het zwagerhuwelijk, hoewel hij dat als verre verwant helemaal niet hoeft. Als ze een kind krijgen wordt er gezegd: Noömi heeft een kind gekregen. De overvloed aan goedheid heeft het gewonnen van haar bitterheid.

Het eerste Samuel-boek vertelt eerst over Samuel als laatste rechter in een Israël zonder centraal bestuur. Dan komt Saul als eerste koning, omdat het volk per se een koning wil. Saul is een tragische figuur die in zijn eigen machtspositie verstrikt raakt. Halverwege weten we dat David koning zal worden, maar we blijven ook Saul volgen die steeds meer depressief en paranoïde wordt. Het verhaal blijft toch met gevoel en respect over hem vertellen, tot in het uur van zijn ondergang toe. David is populairder, slimmer, wendbaarder – maar hij wordt nooit echt de vijand van Saul. Hij rouwt om het einde van Saul en zal degenen eren die zijn lichaam hebben begraven. Zo toont hij zich waardig om daadwerkelijk koning van Israël te worden.

Week 10: 2 Samuel - 1 Koningen 11

In sommige oude tradities worden de beide Samuel-boeken en de twee Koningen-boeken samen aangeduid als de vier Koningen-boeken. Dat is eigenlijk beter, want alle vier gaan ze over het koningschap. Samuel zalft de eerste twee koningen. Het eerste Samuel-boek ging over de opkomst en ondergang van de eerste, tragische koning van Israël. De vraag of het koningschap van een mens niet altijd op gespannen voet staat met het koningschap van God, hing als een donkere wolk boven het hele boek.

In het tweede Samuelboek gaat het over het koningschap van David. Dat is vanaf het begin vol van verwickelingen. Tussen David en zijn legeraanvoerder Joab bestaat telkens verschil van inzicht over de te volgen lijn. Joab is een strateeg, David is als het erop aankomt een man van grote emoties. Joab wil telkens het land zuiveren van mensen die Davids koningschap kunnen bedreigen. David weigert om de familie van Saul als vijanden te zien, zoals hij later weigert om zijn zoon Absalom als vijand te zien. We komen in dat laatste verhaal David tegen als iemand die het in zijn gezin véél te ver heeft laten komen door niet te communiceren. Maar juist die éne 'verloren zoon' die hem de oorlog verklaart, kan hij niet loslaten.

In dit boek valt ook de principiële keuze in de vraag: wie bouwt voor wie een huis? Bouwt de koning een huis voor God, zodat hij God als het ware in zijn achtertuin heeft? Of beseft de koning dat je God niet vangen kunt, en hem alleen in alle bescheidenheid ontvangen kunt als degene die jou draagt? Bij David breekt dat besef bij momenten hevig door, maar in zijn geestdrift vergeet hij het ook steeds weer.

Het boek 1 Koningen begint met het koningschap van Salomo, zoon van Davids zevende vrouw Batseba. Zijn naam betekent 'vrede'. Hij voert geen oorlogen en mag daarom de tempel bouwen. Er wordt hoog opgegeven van zijn wijsheid en rijkdom, maar je voelt de hele tijd dat al die grootsheid teveel van het goede is. Straks zal blijken dat het volk bijna bezwijkt onder de belastingdruk, dat de slavendienst waarmee alle grote projecten worden gerealiseerd, veel onvrede in het rijk brengt, en dat Salomo met zijn harem, zijn vloot en al zijn connecties de bijzondere roeping van Israël uit het oog verliest. Die roeping was om volk van de éne God te zijn, een bevrijd slavenvolk. Salomo is zonder het te merken zelf een onderdrukkende, in weelde badende farao aan het worden.

Week 11: 1 Koningen 12 - 2 Koningen

Zodra koning Salomo sterft, breekt het land in tweeën. Het grootste deel van de Israëlitische stammen blijkt het grote 'vrederijk' te ervaren als een slavenjuk, en wil niet meer opdraaien voor de instandhouding van al die Jeruzalemse pracht en praal. Voortaan is Israël een gespleten volk en leeft het als Jakob en Esau, of Rachel en Lea: ze horen bijeen maar ze kunnen niet samen.

In Jeruzalem, midden in het kleine rijk Juda, staat de tempel. De koning van het veel grotere noordelijk rijk wil niet dat zijn onderdanen daarheen gaan voor hun religieuze verplichtingen. Daarom bouwt hij eigen tempels, en daarmee sluit hij aan bij een oeroud patroon: de godsdienst moet de staatsmacht versterken, de goden staan in dienst van de koningen. Terwijl het in Israël, met zijn bijzondere roeping, andersom had moeten zijn. Daar hadden koningen dienaren moeten zijn, die in Godsnaam het recht van ieder mens zouden waarborgen.

Intussen worden ook alle andere goden vereerd. Daar was Salomo al mee begonnen. De kanaänitische vruchtbaarheidscultus viert hoogtij. Die komt neer op het dienen van de natuurwetten, de verering van mannelijke potentie en vrouwelijke vruchtbaarheid – kortom, de bevestiging van het recht van de sterkste. Daar gaan de koningen zich ook naar gedragen. Het verhaal over de wijngaard van Nabot is daar een treffend voorbeeld van.

Elia en Elisa vormen, samen met al die incidentele profeten die in deze boeken voorkomen, een profetische tegenbeweging. De boeken Jozua t/m 2 Koningen worden in de joodse terminologie aangeduid als de 'vroege profeten'. Want deze geschriften nodigen ons niet uit om royalty-watchers te worden. In plaats daarvan leren ze ons te luisteren naar profetische stemmen. Het koningschap gaat ten onder, het land gaat verloren, het boek 2 Koningen eindigt met de grote deportaties. Als er een erfenis overblijft, dan is het die van de profeten.

Week 12: 1-2 Kronieken

Het lijkt alsof de Kronieken-boeken het werk van de boeken Samuel en Koningen nog eens dunnetjes overdoen. Het hele verhaal van David en Salomo en al die andere koningen wordt nog eens verteld. Soms zijn hele stukken tekst letterlijk overgenomen. Toch is Kronieken een heel apart geschrift, met een eigen invalshoek. In de joodse Bijbel horen de boeken Samuel en Koningen tot de 'Vroege Profeten', terwijl de Kronieken helemaal achteraan de laatste afdeling van de Bijbel (de 'Geschriften') geplaatst zijn.

De Kronieken zijn uitdrukkelijk een terugblik van ná de ballingschap. Ze veronderstellen dat je de boeken Samuel en Koningen kent. Zo kunnen ze na een stamboom-achtig samenvattend overzicht (van Adam af tot ná de Babylonische ballingschap!) in hoofdstuk 10 plompverloren beginnen te vertellen bij de veldslag waarin Saul zelfmoord pleegt, zonder uit te leggen wie Saul is.

In de boeken Samuel en Koningen spelen de profeten een heel voorname rol, als een kritische stem ten aanzien van het ware koningschap en de ware eredienst. In Kronieken is veel meer belangstelling voor de priesterlijke stem. De tempel, de priesterdienst en de levieten spelen in deze boeken een veel grotere rol. En het bouwplan van de tempel van Salomo wordt hier gepresenteerd als een plan dat David al had opgesteld.

De boodschap van de Bijbel is dat Israël zijn oorlogen niet met militaire middelen wint. Maar de boeken Samuel en Koningen zeggen dan dat Israël het moet hebben van het profetische woord. In Kronieken lezen we dat Israël het moet hebben van de eredienst. Het volk trekt psalmzingend, in liturgische processie ten strijde, en de vijandelijke macht valt uiteen nog vóór er gevochten is (bijv. 2 Kronieken 20).

Terwijl de Koningenboeken eindigen met de ondergang van Israël en Jeruzalem, eindigen de Kronieken, geheel in stijl, met de opdracht om ná die ondergang toch weer de tempel te herbouwen. Het lijkt wel alsof deze boeken uit de oude geschiedenis heel veel materiaal willen aandragen voor de manier waarop die nieuwe tempel, in de tijd van de auteur, moet gaan functioneren.

Er is in Israël altijd een spannende driehoeksverhouding geweest tussen koningen, priesters en profeten. De staatsmacht, de eredienst en het onafhankelijke woord moeten elkaar op een kritische manier bij de les houden. De boeken Koningen en Kronieken nemen in die driehoek verschillende posities in. Zo blijft het spannend.

Week 13: Ezra en Nehemia

Deze twee boeken lezen als een dossier. Er zitten lijsten in, en afschriften van brieven. Na een heel stuk in de hij-vorm gaat het opeens in de ik-vorm verder. Er spelen kwesties die modern aandoen: priesters moeten papieren hebben om hun afkomst aan te tonen; er wordt een winkelsluitingsverordening ingevoerd voor de sabbat in Jeruzalem. Er wordt over grote afstanden gereisd en gecorrespondeerd, en er wordt door diverse partijen sluwe politiek en vriendjespolitiek bedreven.

Ezra-Nehemia, oorspronkelijk één boek, is bedoeld als het vervolg op de beide Kronieken-boeken, eveneens oorspronkelijk één boek. De laatste verzen van Kronieken worden woordelijk herhaald als de eerste verzen van Ezra. En net als Kronieken is Ezra-Nehemia op en top priesterlijke lectuur. Het gaat om de tempel en om de rituele zuiverheid van het volk Israel. Vandaar de twee grote thema's: de herbouw van Jeruzalem en de pijnlijke zelfreiniging van de bevolking, waarbij 'gemengde huwelijken' onverbiddelijk ontbonden worden.

Als je goed leest, zie je dat Jeruzalem als een pure tempelstad wordt herbouwd: eerst de tempel, dan de muren. Groepen uit alle dorpen en steden werken simultaan aan de muur, elk een eigen stukje. Zo wordt als het ware van buitenaf een lege stad om een tempel gebouwd. Pas daarna komt de vraag of er ook mensen beschikbaar zijn om er te gaan wonen. De normale volgorde is: eerst mensen, dan huizen, dan muren, en tenslotte een tempel. Maar hier is alles precies omgekeerd. Israël is een volk rondom een eredienst, een geroepen volk.

Vijftig jaar heeft de ballingschap van de bevolking van Jeruzalem en Juda geduurd. In de steden van het Babylonische rijk heeft hun godsdienst een beslissende wending genomen: daar ontstaat geleidelijk wat wij nu het 'jodendom' noemen. De joden die terugkeren zien zichzelf als de enige ware representanten van heel Israël. Daarmee is de kiem gelegd voor het conflict met de landsbevolking die nooit in ballingschap is geweest. Maar ook is een vorm gevonden om de eigen identiteit te bewaren die uiteindelijk de eeuwen tot in onze tijd heeft getrotseerd.

Week 14: Tobit, Judit en Ester

Drie prachtige verhalen. Het zijn novellen die veel met elkaar gemeen hebben. In alle drie is sprake van joden die zich staande moeten houden, terwijl andere volken op hun ondergang uit zijn. Aan het begin dient zich rampspoed aan, maar via een spannend verhaal loopt het uit op een happy end. Opvallend is ook dat in alle drie de verhalen de hoofdpersonen aan de ene kant in de ellende zitten, maar aan de andere kant zomaar toegang hebben tot de hoogste kringen van de vreemde overheid. Dat, maar ook de wonderlijke samenloop van omstandigheden in elk verhaal, geeft deze boeken hun sprookjesachtige sfeer.

In het boek Tobit klagen Tobit en Sara meer dan duizend kilometer van elkaar op precies hetzelfde moment hun nood bij God. De engel Rafaël die hun beider gebeden letterlijk op-draagt, moet ermee aan de slag en brengt de hoofdrolspelers bij elkaar. Heel magisch is het recept met de vissen- ingewanden om een boze geest te verdrijven. En heel fascinerend vind ik dat tot twee keer toe wordt gezegd dat de hond van Tobias mee op reis is, hoewel dat dier verder geen rol speelt.

In het boek Judit is Betulia een fictieve plaatsnaam. 'Maagdelijkheid', betekent het, en de naam Judit betekent gewoon 'jodin'. Het is een modelverhaal over een voorbeeldige, moedige gelovige die zich in Godsnaam in het hol van de leeuw waagt om haar stad en haar land te ontzetten. Ze verleidt de vijand, maar ze bewaart haar deugd terwijl de vijand letterlijk zijn hoofd verliest.

Het boek Ester is de feestrol voor het Poerimfeest. Met dat feest wordt gevierd dat de joden (ooit, maar ook daarna keer op keer) ontsnapt zijn aan alle pogingen om hen te vernietigen. In het Hebreeuwse Ester-boek komen God en het geloof helemaal niet ter sprake. In het latere Griekse Ester-boek is een heel aantal vrome passages toegevoegd om het boek voor de geloofsgemeenschap acceptabel te maken, maar in de joodse Bijbel wordt uiteindelijk toch alleen de Hebreeuwse versie tot de Heilige Schrift gerekend. Als het verhaal wordt voorgelezen, roepen de gelovigen elke keer als de naam Haman voorkomt "boe, boe". Voor ons is het bij Ester én Judit moeilijk te verteren dat een boek met zo'n gelukkige afloop dan toch nog met een behoorlijk wraakzuchtige passage moet eindigen.

Week 15: 1-2 Makkabeeën

Pas op: deze twee boeken sluiten niet op elkaar aan. Het tweede boek speelt gedeeltelijk zelfs iets vroeger dan het eerste. Het zijn twee heel verschillende verhalen over dezelfde periode. Ze spelen in de Hellenistische tijd. Het immense rijk van Alexander de Grote (van Griekenland tot India, van de Kaukasus tot diep in Egypte) is uiteengevallen. Zijn opvolgers bestrijden elkaar te vuur en te zwaard. Palestina is een omstreden gebied waar nu eens de Ptolemeeën vanuit Egypte en dan weer de Seleuciden vanuit Syrië binnenvallen. De mensen in Judea weten nooit met wie ze het beste een verbond kunnen sluiten - vandaar die grillige geschiedenis vol veldslagen waar geen einde aan komt. Het verhaal begint, in beide boeken, met de vestiging van een sportschool in Jeruzalem. Joden halen de Griekse mode binnen, ze gaan naakt sporten. We weten uit andere bronnen dat jonge mannen via plastische chirurgie hun besnijdenis onzichtbaar wisten te maken. De sport treft zo het jodendom in het hart. Als dan ook nog de tempel wordt ontwaard, scharen zich voldoende joden achter de Makkabeeën om hun opstand te doen slagen.

Opvallend is dat de Makkabeeën zich tot hogepriester laten benoemen door hun heidense overheersers. Ze combineren de functies van hogepriester en opperbevelhebber, en trekken bloedvergietend door het land. 1 Makkabeeën beschrijft dat allemaal droog en nuchter, 2 Makkabeeën vertelt er wonderlijke en bizarre verhalen over. Terwijl eerdere bijbelboeken bij alle geweld nooit de strijd of het lijden verheerlijken en steeds met kritische afstand over koningen schrijven, zingen de Makkabeeënboeken kritiekloos de lof van joodse krijgsheren en martelaars. Misschien is dat wel één van de redenen waarom ze buiten de joodse canon zijn gebleven.

Week 16: Job

Het boek Job is een bundel weergalozе poëzie. Alleen het raamwerk is een proza-vertelling: de eerste twee hoofdstukken en het slot. Daar ontmoeten we de satan als één van Gods hovelingen, degene die op aarde rondgaat om mensen op de proef te stellen. Het Hebreeuwse woord satan duidt een ambtenaar aan die als geheim agent uitprobeert of de onderdanen wel trouw zijn aan hun koning - hij daagt ze uit om kwaad te spreken over de koning en vervolgens geeft hij ze aan. Zo hielden koningen de wind eronder. In Gods hofhouding loopt er volgens het boek Job ook zo een rond - maar God lijkt meer geïnteresseerd in de mogelijkheid van echte menselijke oprechtheid dan in het

behoud van macht. Evengoed wordt er een soort gruwelijke proefopstelling georganiseerd: laat letterlijk alles verkeerd gaan voor Job. Kijken wat hij dan zegt.

In prachtige poëzie volgen dan de redeneringen en gevoelsuitbarstingen van Job en zijn vrienden. De vraag hoe het zit met God en het kwaad wordt van alle kanten bekeken, niet met koele afstand maar door mensen die er middenin zitten. Ze komen er niet uit, maar ze blijven de waaromvraag hardnekkig stellen. Uiteindelijk legt de Eeuwige zelf hun het zwijgen op: Hij gaat boven al hun waaroms uit, Hij is niet in redeneringen vast te leggen. Maar evengoed kunnen ze zijn woorden pas aanhoren als ze zelf in hun woorden tot het uiterste zijn gegaan. Zo laat het boek Job zien wat bidden is: je hart laten spreken, ook als het bitter of vol twijfel is, desnoods alles en iedereen tegenspreken, en dan uiteindelijk stil worden voor Gods grootheid.

Week 17: Psalmen 1 t/m 41

Het bijbelboek Psalmen is een liedbundel met 150 gedichten. Niet echt geschikt om in één ruk uit te lezen. Elke psalm is een kunstwerkje op zichzelf, en ze zijn onderling heel erg verschillend van sfeer. Ooit heeft men de 150 psalmen in vijf bundels onderverdeeld. Psalmen 1 t/m 41 vormen de eerste bundel. Maar die onderverdeling lijkt nauwelijks inhoudelijke betekenis te hebben. Waarschijnlijk gaat het er vooral om, dat de Psalmen net als de Tora in vijf boeken verdeeld zijn. Lang niet alle kenmerken van deze Hebreeuwse gedichten komen in de Nederlandse vertaling tot uiting. Het typische versritme is nauwelijks over te brengen, en dat geldt ook van het klankspel, soms met zoete klinkers of juist raspande medeklinkers. En dan heb je de alfabet-psalmen, waarvan elke volgende zin of strofe begint met een volgende letter van het alfabet, zoals de psalmen 25, 34 en 37. In de Hebreeuwse versie is de luisteraar elke keer benieuwd hoe het de dichter zal lukken om een zin te vinden met de volgende letter van het alfabet. Die spanning ontbreekt in de Nederlandse vertaling, waardoor juist deze psalmen iets langdradigs krijgen: je vraagt je af of het niet wat bondiger kon.

Prachtig is dat je in de Psalmen zoveel verschillende stemmingen tegenkomt, soms twee- of driemaal omslaand binnen één gedicht: van vertrouwen naar radeloosheid en dan weer naar hoop, of van woede naar verstillig, of juist andersom. Daarin staan de Psalmen heel dicht bij onze ziel.

Week 20: Spreuken

De gezegden die in het Spreuken-boek verzameld zijn, hadden ooit als doel om jonge mannen levenswijsheid bij te brengen. Die wijsheid was heel praktisch, maar tegelijk ging het daarin om voeling met de kern van het bestaan: met God, met de dragende structuur van de wereld. Dat je niet zelf de maat van alle dingen bent, maar dat je God in het centrum zet en zijn schepping respecteert - dat helpt je om de juiste bekeuzes te maken waardoor je ook zelf gelukkig wordt. Daarom wordt er heftig tekeer gegaan tegen het tegengestelde, de dwaasheid. Dat is niet zomaar dat je een beetje dom doet: er wordt mee bedoeld dat je tegen de draad van het leven in leeft doordat je niet God, maar jezelf absoluut neemt. Je loopt dan al gauw achter de verkeerde dingen aan.

Wijsheid en dwaasheid worden allebei als vrouwen voorgesteld, aan wie de jonge mannen hun hart kunnen verpanden. De wijsheid is een koningin die royaal uitdeelt wat ze te bieden heeft; de dwaasheid is een prostituee die alleen een stiekem genot kan aanbieden dat nergens toe leidt. Vrouwe wijsheid wordt trouwens ook opgevoerd als de lieveling van God die al bij de schepping van de wereld heeft meegekeken. Zo wordt het streven naar wijsheid ook een soort mystieke, liefdevolle omgang met de essentie van het bestaan.

Je krijgt al lezend wel de indruk dat de opstellers en verzamelaars van al deze spreuken een behoudende inslag hadden. Het is ze vaak te doen om fatsoen, ijver en gehoorzaamheid. Maar het gaat in hun spreuken niet zomaar om het goeie gedrag, maar steeds om een innerlijke overgave aan de krachten en structuren die het leven dragen. Vandaar dat er soms wordt gezegd dat je juist een

wijze moet terechtwijzen, want die weet van correcties te profiteren. Aan iemand die geen wijsheid zoekt, zijn al deze lessen niet besteed.

Week 21: Psalmen 42-72

In deze tweede afdeling van het boek der Psalmen komen we opvallend veel liederen tegen waarbij staat aangetekend, in welke situatie David het lied zou hebben geschreven. Dat spreekt tot de verbeelding als je de verhalen over David kent. Het lied gaat dan bij een gebeurtenis horen. Bijna steeds zijn het situaties waarin David in levensgevaar verkeert omdat zijn vijanden hem in het nauw hebben gedreven.

Voor de christelijke lezer vandaag is het wel een moeilijk gegeven dat de psalmdichters zo vaak roepen om de ondergang van hun vijanden. Een gebed als 'God, sla ze de hersens in' komt ons niet gemakkelijk meer over de lippen. Maar misschien is het wel heel belangrijk dat agressie en hartstocht uitdrukking vinden in de gebeden. Ik bedoel: je kunt beter tegen God om wraak roepen dan zelf wraak nemen. Je kunt ook beter tegen God om wraak roepen dan die wrokgevoelens opkroppen en indirect afreageren op je omgeving. Zo bezien zijn psalmen en gebeden ook bliksemafleiders, precies zoals soms een goed gesprek opluchting geeft.

Maar zou David die liederen nu echt in die situaties hebben geschreven? Ik geloof dat niet. Boven psalm 51 staat dat David dat lied, vol boete en berouw, gedicht heeft toen de profeet Natan hem op zijn zonde had gewezen, nadat hij Batseba had geschaakt en haar man Uria de dood in had gejaagd. Het lied loopt inderdaad over van schuldbesef, maar halverwege belooft de dichter ijverig om alle andere mensen te gaan leren hoe ze zich moeten gedragen. Dan hoop ik dat David dat niet heeft bedacht op de dag dat hij met zijn misdaad werd geconfronteerd. Wie zó onderuit is gegaan, moet maar liever een poosje wachten voordat hij anderen de les leest. Maar de psalm is er niet minder indrukwekkend om.

Week 22: Prediker en Hooglied

Dat zijn twee poëziebundels die elk voor zich een bijzondere plaats innemen in de Bijbel. Prediker is een tegendraadse denker die ingaat tegen alle wijsheid die bijvoorbeeld in het bijbelboek Spreuken wordt verkondigd. Hij trekt de zin van al ons geploeter in twijfel, hij durft hardop te zeggen dat je ooit totaal vergeten zult zijn en dat van al je prestaties niets overblijft. Hij waarschuwt tegen grote idealen en hij raadt zijn lezers aan om vooral gewoon te genieten zoveel ze kunnen. Waarschijnlijk is het een levensles voor jonge, ambitieuze mannen uit de Jeruzalemse elite: ze denken dat ze het hele leven kunnen máken, en dat ze (ergens in de tijd van Alexander de Grote) op de drempel van een nieuwe tijd staan, vol ongekende mogelijkheden. Prediker tempert hun geestdrift en zegt: er is niets nieuws onder de zon. Hardlopers zijn doodlopers, zegt hij: leef nu je jong bent, de ellende van de ouderdom komt vanzelf naar je toe.

Hooglied is een totaal ander boekje, een vurig stuk liefdespoëzie. Terwijl Prediker op het randje van het cynisme zit, is Hooglied volledig toegewijd aan de liefde tussen twee mensen. Het boekje vol erotische beeldspraak was buiten de Bijbel gebleven als rabbijnen niet hadden volgehouden dat het eigenlijk over de liefde tussen God en zijn volk gaat. Ik denk dat die rabbijnen daarmee geen bekrompen uitleg aan het boekje gaven, maar dat ze het op die manier juist binnenboord hebben willen houden - en het is een feit dat erotiek en religieuze mystiek alles met elkaar te maken hebben. In beide gaat het om totale overgave waarin een mens zichzelf opgeeft en tegelijk zijn diepste vervulling vindt. Het verlangen ernaar gaat gepaard met de diepste wanhoop en het puurste geluk. Het boekje Hooglied herinnert ons eraan dat de kerk op een dwaalspoor is als ze krampachtig en benepen met seksualiteit omgaat: zoals ze met de seksualiteit omgaat, zal ze ook met de religieuze ervaring omgaan.

Week 23: Wijsheid van Salomo

De joodse leermeesters die rond het einde van de 1e eeuw definitief hebben vastgesteld welke boeken tot de Heilige Schrift van het jodendom zouden behoren, hebben het boek Wijsheid erbuiten gelaten. Een eenvoudig argument daarvoor kan zijn geweest, dat het boek niet oorspronkelijk in de taal van Israël, het Hebreeuws of het Aramees, geschreven is. Maar misschien hebben de rabbijnen ook wel diep gefronst bij de manier waarop de verhalen uit de Tora in dit boek worden aangehaald: soms lijkt het wel alsof de auteur die verhalen alleen uit de verte kent. Als de auteur het heeft over iemand die op een vlot overleefde terwijl de giganten in de vloed omkwamen (14,6), lijkt hij eerder het Griekse verhaal over Deukalion en Pyrrha voor ogen te hebben dan het bijbelse verhaal over Noach en de ark. En dat het manna in de woestijn allerlei verrukkelijke smaken zou hebben gehad, staat in schril contrast met de klacht in de Tora dat de mensen dat eentonige voedsel niet meer kunnen zien. De schrijver van Wijsheid haalt overigens de verhalen aan zonder namen te noemen, waardoor er een soort ons-kent-ons verstandhouding met de ingewijde lezer ontstaat. Daarbij sluit aan dat de auteur de afstand tot de heidense volkerenwereld maximaal groot maakt, bijvoorbeeld door de verering van beelden belachelijk te maken. Hij houdt van schrille tegenstellingen en neemt daarvoor voortdurend zijn toevlucht tot overdrijving, zowel in het positieve als in het negatieve. Dat was een aanvaarde literaire redeneermethode, maar je bouwt er bepaald geen bruggen mee.

Week 24: Psalmen 73-106

Van de vijf bundels waarin het boek van de Psalmen onderverdeeld is, hebben we hier de derde (73-89) en vierde (90-106). Je merkt dat alleen doordat aan het einde van elke bundel een lofprijzing is ingevoegd die met een enkel of dubbel amen wordt besloten. Dat woord amen is een bevestigende uitroep: 'mee eens!', 'zó is het!'. Het geeft aan dat gebeden en liederen interactief zijn: de één spreekt, de ander stemt in.

Het valt wel op dat in de derde bundel de meeste psalmen uitgebreide opschriften hebben met informatie over auteur en melodie, terwijl in de vierde zulke opschriften juist vrijwel ontbreken. De psalmen van de derde afdeling zijn volgens de titels afkomstig van Asaf, de Korachieten en de Ezrachieten. Volgens de Kronieken-boeken was Asaf als leider van de musicerende en lofzingerende levieten betrokken bij de feestelijke intocht van de heilige ark in Jeruzalem ten tijde van David. Hij staat zo aan het begin van de Jeruzalemse liturgische geschiedenis. De Korachieten, een levitische familie, komen we tegen als bewakers van de ingang van het heiligdom én als zangers. Ook de Ezrachieten Heman en Etan zijn levieten, dus mensen betrokken bij de eredienst in de tempel. Dat geeft aan dat hun liederen niet als puur persoonlijke poëzie zijn bedoeld, maar als gemeenschapsliederen. Hoe de psalmen precies hebben gefunctioneerd in hun ontstaanstijd, zullen we wel nooit meer te weten komen. Maar ze zullen dynamischer hebben geklonken dan in onze kerkelijke tradities, waar alle regels dezelfde cadans hebben, en alle strofen dezelfde melodie. Opvallend in de oorspronkelijke Psalmen is nu juist de abrupte wisseling van toon, van stemming, vaak onderstreept door een verandering van regellengte en ritme. Het zou spannend zijn als we weer eens muzikale mogelijkheden vonden om dat opnieuw hoorbaar te maken.

Week 25: Wijsheid van Jezus Sirach 1-25

Er is rond het uitkomen van de Naardense Bijbel en de Nieuwe Bijbelvertaling, en nu ook weer rond het verschijnen van de Bijbel in Gewone Taal, heel veel gezegd over de kunst en de moeilijkheden van het vertalen. Dan is het wel heel spannend om, in de proloog van het boek Sirach, een vertaler aan het woord te horen die ruim honderd jaar vóór onze jaartelling met dezelfde problemen te kampen had als wij nu. Die proloog is geschreven door de kleinzoon van Jezus Sirach. Hij vertaalde het Hebreeuwse boek van zijn opa in het Grieks, en hij merkt dat er dan veel verloren gaat of anders

wordt. Hij waarschuwt ervoor dat dat ook geldt voor de andere bijbelboeken die in het Grieks vertaald zijn. En toch moet je bedenken dat de schrijvers van het Nieuwe Testament, als ze uit de oudtestamentische boeken citeren, bijna altijd citeren uit die Griekse vertaling waar de kleinzoon van Sirach het over heeft, de Septuaginta. Vertaalproblemen horen bij de Bijbel. Spreken over God is altijd al één groot vertaalprobleem, want je moet woorden vinden voor het onuitsprekelijke. En juist in de beproeving van het vertalen ben je bezig met de diepste dingen. Daarom is de klus van het vertalen misschien wel belangrijker dan het eindproduct, de vertaling.

Het boek van Jezus Sirach zal pas in de Griekse vertaling echt furore maken. Bij allerlei zinnestukjes denk ik: o, had Paulus dat dáárvandaan. Dat is één van de dingen waarom ik Jezus Sirach het lezen waard vind: omdat Paulus het blijkbaar ook heel wat keren gelezen heeft.

Week 26: Psalmen 107-150

In deze laatste afdeling van het psalmenboek bevinden zich de kortste en de langste psalm. De kortste (117) bestaat uit vier korte zinnestukjes, een juichkreet vanwege de goedheid van God. De langste (119) bestaat uit honderdzesenzeventig dubbele regels. In de Hebreeuwse tekst beginnen telkens acht dubbelregels met dezelfde letter van het alfabet. Acht regels met een A, acht met een B, enzovoort, het hele alfabet door. Het is een loflied op de leefregels die God heeft gegeven. Het houdt niet op, de gedachten herhalen zichzelf telkens, maar dat is ook de bedoeling: zo maakt de dichter duidelijk dat wat hem betreft de hele wereld vervuld is van de wijze ordening die God erin heeft aangebracht, en dat hijzelf daar ook vol van is.

In dit laatste deel van de psalmen bevinden zich twee reeksen: de psalmen 113-118 vormen samen het *hallel*, de grote lofprijzing die op de joodse hoogfeesten en tijdens de seidermaaltijd wordt gezegd. En de psalmen 120-134 zijn pelgrimliederen die de pelgrimage naar de tempel in Jeruzalem begeleiden.

De psalmen hebben altijd een grote rol gespeeld in de christelijke kloosters. In de benedictijnse traditie werd het hele psalmboek oorspronkelijk iedere week helemaal doorgezongen, met een vaste verdeling over de zeven dagelijkse gebedsuren - wie ermee vertrouwd was, kon aan de psalm horen hoe laat het was en welke dag het was. Tegenwoordig wordt in de meeste kloosters het psalmboek verdeeld over twee of vier weken. Het zingen van de psalmen is zo als het ware de ademhaling van de kloostergemeenschap.

Week 27: Jezus Sirach 25-51

In dit boek staat een bonte verzameling spreuken en wijsheden, de meeste zó uit het leven gegrepen. Ze laten zien dat het in die dagen, de tweede eeuw vóór onze jaartelling, niet gemakkelijk was om een respectabel leven te leiden. Als iemand iets van je wilde lenen, mocht je dat eigenlijk niet weigeren (want je bent solidair met je naaste), maar je wist dat er een kans was dat je er niets van terug zag. Je moest uitkijken dat je niet beduveld werd, maar tegelijk was het je plicht om royaal te zijn. Of iets anders: je moest je personeel goed onder de duim houden, desnoods met zware lijfstraffen, maar je moest ook bedenken dat je slaven mensen waren zoals jijzelf. Soms heb je het gevoel dat de schrijver zichzelf regelrecht tegenspreekt, maar dat zal wel te maken hebben met de spagaat van het dagelijks leven in de grote stad van toen.

Er worden in dit boek ook weer heel wat stevige uitspraken gedaan die de ongelijkheid van man en vrouw benadrukken. Ook die geven het tijdsbeeld weer, maar je zou willen dat de schrijver wat meer een tegenstem tegen de geest van zijn tijd zou laten klinken. Zijn waarschuwing dat je nooit de dienaar van je eigen personeel moet worden, staat wel in schril contrast met de lessen van Jezus, twee eeuwen later, dat degene die iets te zeggen wil hebben, aller dienaar moet worden.

Veel tegeltjeswijsheid, zo hoorde ik sommigen dit boek typeren. Het leest grotendeels aangenaam, de problematiek is dikwijls heel herkenbaar. Het zal een geliefd boek zijn geweest voor behoudende mensen van toen.

Week 28: Jesaja 1-39

Profeten, dat zijn bijzondere types. Ze zien en horen dingen waar anderen geen antenne voor hebben. Soms zijn het regelrechte zonderlingen, mensen die tegendraads leven en spreken. Elia en Elisa hebben er, net als later Johannes de Doper, uitgezien als halve wildemannen, met een mager lijf in een ruige en stijve kameelharen jas. Een deel van hun leven brachten ze door buiten de bewoonde wereld, en als ze in de stad kwamen hadden ze ongezouten boodschappen.

Het belangrijkste van profeten is niet dat ze helderziend zijn of dat ze voorspellingen doen. Het belangrijkste is dat ze Israël herinneren aan het verbond met God, aan de leefregels van Mozes. Jesaja gaat vanaf de eerste regels van zijn boek te keer tegen de onbarmhartigheid van de Jeruzalemse samenleving. Hij maakt Juda en Jeruzalem meermalen uit voor Sodom en Gomorra. Als Israël zich niet positief onderscheidt van de rest van de wereld, verdient het dat het in de rest van de wereld ten onder gaat. En als Israël tóch blijft bestaan, is het geroepen om een weldaad en een voorbeeld voor de wereld te zijn.

Jesaja was geen wildeman, maar zijn optreden kon bizar zijn. Bijvoorbeeld als hij drie jaar naakt rondliep om te verbeelden hoe de grootmachten Assyrië en Egypte uitgekled zouden worden. Of toen hij bij wijze van onheilsprofetie een kind verwekte bij een profetes, en het kind met de naam 'Haastig-buit-spoedig-roof' (*Mahersjalchazbaz*) opzadelde. Maar toch is Jesaja vooral de profeet van de sterke beeldspraak, van de klinkende taal. Jesaja is zowel in het Nieuwe Testament als in de liturgie van de christelijke kerk het meest geciteerde profetenboek.

Week 36: Jesaja 40-66

Deze tweede helft van het boek Jesaja is vanuit een heel ander perspectief geschreven dan de eerste helft. In het eerste deel was de ondergang aanstaande. Het moest duidelijk worden dat Jeruzalem zijn val aan zichzelf te wijten had, maar ook werd verzekerd dat de vijanden van Jeruzalem er niet gemakkelijk mee zouden weggkomen. Zo was er in het eerste deel veel onheil en oordeel. Het tweede deel is veel later geschreven, toen de ellende van ballingschap en verwoesting compleet was en toen er uitzicht kwam op terugkeer en wederopbouw. Wat bleef staan, was het besef dat Israël de chaos over zichzelf had afgeroepen – maar nu is er alle aandacht voor het feit dat God zijn mensen niet loslaat, dat Hij ze ondanks alles wil zien stralen van geluk, dat Israël hoe dan ook tot zijn recht moet komen. Liefst met alle andere volken als een stralenkrans eromheen, een nieuwe wereld doordrenkt van recht en waarheid. Je komt in deze hoofdstukken tal van teksten tegen die je kent uit de Messiah van Händel, of uit de klassieke katholieke liturgie. Je ontmoet er ook de 'dienaar van de Heer' of de knecht des Heren, die figuur die afwisselend belichaamd lijkt te worden door de profeet zelf, door heel Israël, of door koning Cyrus van Perzië, maar wiens trekken volgens de christelijke traditie vooral samenkomen in Jezus Christus. Dat is typisch profetie: dat woorden en beelden niet zomaar één keer waar zijn, maar dat ze draagkracht hebben door de tijden heen en steeds opnieuw betekenis krijgen, als een boodschap van God aan jouw tijd.

Week 37: Jeremia

De naam Jeremia breng je al gauw in verband met kommer en kwel: jeremiëren, steen en been klagen. En inderdaad, niet alleen in het aparte boekje Klaagliederen, maar ook in het omvangrijke

profetenboek van Jeremia kom je heel wat geweeklaag tegen. En toch is Jeremia geen klagerig mannetje.

Het wrede lot van Jeremia is dat hij altijd tussen hamer en aambeeld zit: hij weet zich door God geroepen om zijn volk de harde waarheid te zeggen, maar tegelijk is hij met hart en ziel aan dat volk verbonden. Hij vindt het vreselijk om onheil over Jeruzalem te zien komen, maar hij gelooft ook dat het echt niet anders kan. Terwijl veel leiders in Jeruzalem zich alleen maar kwaad maken vanwege zijn negatieve berichtgeving, lijdt Jeremia onder het besef dat het écht slecht zal aflopen met de stad. Onrustbarend is, dat er telkens ook andere profeten blijken te zijn, die de leiders naar de mond praten. Welke profeet moet je geloven? Achteraf is het makkelijk om te zeggen dat Jeremia gelijk had. Maar wat toen gold, geldt nu ook: je hoort allerlei stemmen om je heen die richtingen wijzen – maar welke stem je als waar erkent, dat hangt van jou als luisteraar af en daar ben je zelf tegenover God en je eigen geweten verantwoordelijk voor. Geen koninklijk gezag, geen kerkgezag en geen Schriftgezag kunnen daar tussen komen.

Het wonder is wel, dat de woorden van Jeremia zijn bewaard door het volk dat hij zo grondig kritiseerde, terwijl van de woorden van zijn tijdgenoten, die andere profeten, niets is overgebleven.

Week 38: Klaagliederen, Baruch, Daniël

Na het éne grote boek van Jeremia hebben we nu een zeer gevarieerd palet aan kleine boekjes. Klaagliederen bestaat een vijftal indrukwekkende liederen. Vier ervan zijn alfabet-gedichten, waarvan telkens de volgende zin met de volgende letter van het alfabet begint. De taal is intens, de beelden zijn sprekend. Volgens een joodse legende gaf God aan Jeremia het bevel om de dode aartsvaders uit hun graven te roepen, omdat alleen zij de pijn in Gods hart om de vernietiging van Jeruzalem zouden kunnen navoelen. De Klaagliederen zouden de rouwklachten zijn die toen door de dode aartsvaders werden aangeheven.

Baruch zijn we in het boek Jeremia tegengekomen als een soort secretaris van Jeremia. Het deuterokanonieke boek Baruch bevat teksten die daarbij aansluiten. Er bestaat ook nog een Apocalyps van Baruch die helemaal buiten de Bijbel is gebleven, en de joodse traditie kent allerlei verhalen over deze figuur. Hij heeft het harde lot van Jeremia meegedragen, diens harde woorden moeten opschrijven en overbrengen, en de wrange vervulling van al die onheilsprofetie moeten meemaken – maar hij is in de schaduw van Jeremia blijven staan. Volgens een legende had hij graag gewild dat hij zelf ook een profeet genoemd zou worden, maar de Eeuwige antwoordde dat een profeet na de verwoesting van Jeruzalem zinloos zou zijn: als er geen stad meer is, hoef je er geen sterke muur meer omheen te zetten.

Het boek Daniël bevat eerst prachtige verhalen in proza, en daarna uiterst moeilijke profetieën. Veel van de beelden en getallen daarin komen we later weer tegen in het boek Openbaring. En de merkwaardige term Mensenzoon waarmee Jezus zichzelf zal aanduiden, stamt uit het boek Daniël. Maar het blijft voor een groot deel duistere taal.

Week 39: Ezechiël

Het boek van de profeet Ezechiël is indrukwekkend, monumentaal. Qua thematiek en omvang is het vergelijkbaar met het boek Jeremia, maar dat laatste doet menselijker aan. Bij Jeremia proef je de strijd in het hart van de profeet, het verdriet, de eenzaamheid, de verscheurdheid. De woorden van Ezechiël zijn veel meer ongenaakbaar, als uit marmer gehouwen. Zodoende is het ook een hele toer om het boek door te lezen. Er zijn veel visioenen en verhalen bij die indruk maken door de kracht van de beelden en de beheersing waarmee ze zijn verwoord.

Ezechiël is een invloedrijk boek. Het is goed om dit boek gelezen te hebben als je aan Openbaring begint. Maar ook moet je de teksten over de herders van Israël kennen als je de nieuwtestamentische woorden over Jezus als de goede herder op hun waarde wilt schatten.

De symbolen die in de christelijke traditie aan de vier evangelisten worden toegekend (mens, leeuw, rund en arend) komen uit het eerste grote visioen van Ezechiël, waar het de viervoudige gezichten zijn van de wezens met wielen die in Gods nabijheid staan. In de joodse traditie is van datzelfde visioen de *merkava*-mystiek (troonwagenmystiek) afgeleid. De wetenschapsfantast Erich von Däniken zag die wezens uit Ezechiël als een perfecte beschrijving van ruimtevaartuigen waarmee aliens de aarde bezocht zouden hebben.

Ezechiël maakt veel werk van het visioen van de nieuwe tempel. We krijgen alle maten te horen en worden rondgeleid door poorten en over pleinen. Het is een manier om te beschrijven hoe Gods orde in onze menselijke chaos zal komen wonen. Uit de tempel stroomt een rivier vol leven: zo laaft de harmonie van de hemel ons kwetsbare aardse bestaan.

Week 40: Hosea, Joël, Amos, Obadja, Jona

Twaalf kleine profeten sluiten de rij van boeken van het Oude Testament. Dat doet onwillekeurig denken aan de twaalf stammen van Israël, de twaalf rechters, de twaalf apostelen, maar ook de twaalf tekens van de dierenriem en de twaalf maanden van het jaar. Het is een heilig getal dat heel de kosmos symboliseert, heel het volk en heel de wereld.

Maar de twaalf profetenboekjes zijn onderling heel erg verschillend, zowel in omvang als qua inhoud. Obadja beslaat nog geen twee pagina's, en gaat tekeer tegen Edom, het kleine broedervolk van Israël - omdat Edom er op verraderlijke wijze van profiteerde toen Jeruzalem en het kleine koninkrijk Juda door de Babyloniërs werd overrompeld. Hosea en Amos zijn ondanks hun kleine omvang profetenboeken van groot formaat, van profeten die het onrecht en de geloofsafval in Israël met hun symbolische acties en beeldende redevoeringen aanschouwelijk maken. Jona is een heel ander verhaal: het is geen bundel redevoeringen maar een vertelling, een leerverhaal. Het laat zien dat Gods oordeel barmhartiger is dan het oordeel van mensen, en dat God niet zo éénkennig is als zijn profeet. De dieren spelen in dit boekje op alle fronten een opmerkelijke rol: een reuzenvis en een piepklein wurmpje geven Jona twee levenslessen. Het vee van Ninevé bekeert zich en doet boete, en zelfs de allerlaatste woorden van het boekje zijn eraan gewijd dat al die dieren behouden bleven, doordat God genadiger is dan de profeet Jona.

Week 41: Micha t/m Maleachi

Het is wel duidelijk dat deze profetenboekjes er niet voor bedoeld zijn dat je ze allemaal achter elkaar doorleest. Bij snelle en oppervlakkige lezing is het vaak alleen maar meer van hetzelfde: oordeel, straf, uitzicht op verlossing, maar mét het besef dat je het onheil aan jezelf te danken hebt. Als je er rustiger de tijd voor neemt, zie je wel dat elk van de profeten een heel eigen stijl heeft. Ze traden ook niet allemaal in dezelfde tijd en op dezelfde plaats op: er zijn er maar enkele bij die elkaar kunnen zijn tegengekomen. Sommige boekjes zijn echt heel klein, maar het boek Zacharia is zowel qua omvang als qua thematiek een voorbeeld van grote profetie, met fascinerende visioenen die een heel eigen beeldentaal spreken.

Mij spreekt de profetie van Haggai erg aan, ook al wordt dit boekje zelden aangehaald. Het is in proza, het gaat over de wederopbouw van Jeruzalem na de ballingschap. Mensen bouwen eerst hun eigen huizen op en zorgen voor hun eigen moestuin, voordat ze samen de tempel gaan bouwen. Zo komen ze nooit aan de tempel toe en hoeveel ze ook voor zichzelf opbouwen, het zal nooit genoeg zijn. Haggai roept op tot het omkeren van de volgorde. Eerst samen de tempel en dan pas je eigen zaakjes. Als je begint met ieder-voor-zich, kom je nooit bij saamhorigheid uit, maar als je begint met een gezamenlijk project, heb je bondgenoten als je voor jezelf begint. Dan woont God in het midden van zijn volk, in de tempel maar vooral in de harten van de mensen.

Week 42: Het Evangelie volgens Marcus

Tussen de laatste boeken van het Oude Testament en de boeken van het Nieuwe Testament gaapt een gat van twee of drie eeuwen. Dat is niet zo'n grote kloof, als je bedenkt dat tussen de oudtestamentische teksten onderling veel meer afstand in de tijd bestaat. Toch ervaren lezers de overstap naar het Nieuwe Testament als een enorme sprong, alsof we opeens een stuk dichterbij huis zijn. Komt dat doordat we zoveel meer vertrouwd zijn met de verhalen van het evangelie? Of is het omdat de nieuwtestamentische geschriften ontstaan zijn in een nieuwe cultuurkring – die van de Grieks-Romeinse wereld waaruit ook onze eigen cultuur stamt?

We lezen Marcus vóór de andere drie evangelieboeken, omdat Marcus van deze vier het oudste geschrift is, en ook het kortste. Het is een evangelie in geconcentreerde vorm. Er is geen geboorteverhaal. Het optreden van Jezus in de eerste helft leidt ertoe dat de leerlingen, halverwege het boek, de conclusie trekken dat Jezus de door God gezonden messias moet zijn. Dat is het scharnierpunt van het boek, want op dat moment onthult Jezus dat zijn messiaanse taak vervuld moet worden door tegenstand, lijden en dood heen. De tweede helft van het boek staat in het teken van die lijdensweg waarop de leerlingen hem moeten leren volgen. Gods weg is niet de weg van het succes, maar van kwetsbare oprechtheid. Gods rijk wordt niet gesticht door een massabeweging, maar gezaaid in het hart van mensen.

Week 43/44: Het Evangelie volgens Lucas

Het evangelieboek van Lucas lijkt op dat van Marcus (en dat van Matteüs), en toch is het heel anders. Hij heeft in ruime mate gebruik gemaakt van dezelfde verhalen over Jezus en zijn leerlingen. Hele stukken komen woordelijk overeen met die andere evangeliën. Maar om te beginnen is de opzet heel anders. Lucas schrijft zijn verhaal in twee delen: het Evangelie en de Handelingen der Apostelen. Die titels zijn er pas later bijgekomen, voor Lucas was het allemaal samen één verhaal, één evangelie. Het leven van Jezus en de doorwerking ervan ná Jezus horen bij elkaar. En Lucas volgt daarbij een traject op de landkaart. Het leven van Jezus gaat van Nazareth naar Jeruzalem; de doorwerking verloopt van Jeruzalem naar Rome. Helemaal in het begin, in het kerstverhaal, staan de machtige keizer en het machteloze kind al scherp tegenover elkaar. Helemaal aan het einde wordt Jezus' volgeling Paulus als gevangene Rome binnengebracht, maar de laatste zin luidt dat hij ongehinderd het Rijk van God verkondigt, daar in het hart van het keizerrijk.

Lucas schrijft (onder andere) voor geletterd en bemiddeld publiek. Hij laat met zijn taalgebruik merken dat hij zelf wereldwijd is, en hij benadrukt in zijn verhalen vaak de verantwoordelijkheid van rijke mensen voor degenen die arm zijn. Hij is, in onze termen, van de evangelisten het meest politiek en sociaal bewust.

De eerste drie hoofdstukken van zijn evangelie schrijft hij in een heel andere taal, alsof hij in Griekse woorden de Hebreeuwse taal van het Oude Testament nabootst. Het 'kerstverhaal' is heel bewust opgeschreven als een soort oergeschiedenis. Het gewone verhaal, in gewoon Grieks, begint pas in hoofdstuk 4, precies op het punt waar Marcus zijn boek begon: bij de doop van Jezus door Johannes de Doper.

Week 45: Handelingen

Dit boek is in feite deel twee van het Evangelie volgens Lucas. Het laat zien dat de missie van Jezus doorgaat via zijn leerlingen. Allerlei elementen uit het leven en werken van Jezus zie je hier terugkomen. De schrijver maakt zo voelbaar dat de werkzaamheid van Jezus doorgaat. Bijvoorbeeld: in het evangelie raken Jezus en zijn leerlingen tot tweemaal toe op zee in zwaar weer verzeild. Dat is een symbool van het leven dat door doodsmachten is omgeven, maar Jezus leidt zijn leerlingen daar doorheen. Ook in Handelingen komt daarom een lang verhaal over storm op zee voor. Paulus viert

daar zelfs een soort ‘laatste avondmaal’ aan boord van een schip dat vergaat. De bevrijding van Jezus uit het graf wordt als het ware herhaald in de bevrijding van Petrus, en later ook Paulus, uit de gevangenis. Zo zou er nog meer te noemen zijn.

Aan het einde arriveert Paulus als vertegenwoordiger van het evangelie in Rome. Hij is een gevangene, maar de route die hij door Italië aflegt lijkt verdacht veel op de route van de triomftocht van keizer Vespasianus die destijds vers in het geheugen lag. Zoals de senaat de keizer tegemoet reisde over de via Appia, reizen de gemeente-oudsten Paulus tegemoet. De laatste woorden van het boek gaan niet over het einde van Paulus, maar over de ongehinderde voortgang van het evangelie. Een open eind, want de lezers moeten van daar af het verhaal voortzetten en doorvertellen.

Week 46: Romeinen en 1-2 Korintiërs

We zijn gewend om van de brieven van Paulus alleen kleine stukjes te lezen, omdat de zinnen vaak zo ingewikkeld zijn. De redeneringen komen ons nogal omslachtig voor. En het lijkt soms alsof het over allerlei dingen tegelijk gaat.

Maar Paulus gebruikt in zijn brieven de technieken van een redenaar. Hij put zowel uit de retoriek van de Grieks-Romeinse wereld, als uit zijn eigen joodse traditie, waar hij de typische redeneermethoden van de schriftgeleerden volgt. Voor zijn eerste lezers was dat niet zo'n probleem als voor ons, omdat ze die manier van argumenteren kenden. Hoewel – uit 2 Petrus 3:15-16 kun je opmaken dat de brieven van Paulus ook toen al bekend stonden als taaie kost.

Toch moet je de brieven telkens weer in één beweging lezen, en dan pas teruggaan naar de details. Paulus wil zijn lezers ergens heen krijgen, en al zijn redeneringen zijn een manier om je met duwen en trekken te krijgen waar hij je hebben wil. Veel beweringen die hij doet, staan niet op zichzelf, maar zijn stapjes in dat overtuigingsproces. In de brief aan de Romeinen gaat het om de groeiende spanning en tegenstelling tussen joodse en niet-joodse christenen. Paulus wil dat die beide groepen elkaar aanvaarden zoals ze zijn, zonder elkaar de maat te nemen en zonder zichzelf als de ‘eigenlijke’ gelovigen te beschouwen. Het evangelie is voor heel de wereld maar Israël blijft Gods oogappel. Hoe houd je dat samen? Heel de brief is daarop gericht. In Korinte spelen heel andere dingen. Daar wordt onderscheid gemaakt tussen superchristenen en mindere gelovigen. Mensen laten zich voorstaan op hun enorme geestesgaven, het geloof wordt ellebogenwerk, en de liefde is dan ver te zoeken. Het beroemde 1 Korintiërs 13 is daarom niet alleen prachtig – het is ongezouten kritiek op wat er in de kerk van Korinte gebeurt.

Week 47: Het Evangelie volgens Johannes

Als je juist de andere evangeliën hebt gelezen, valt het wel erg op dat Johannes een heel ander boek heeft geschreven. Er gebeuren andere dingen, Jezus spreekt een andere taal. Gebeurtenissen die ook in de andere evangeliën voorkomen, staan hier in een heel andere volgorde. Bij Johannes verdrijft Jezus al heel aan het begin, drie jaar vóór zijn dood, de kooplieden uit de tempel. Bij de andere evangelisten gebeurt dat vijf dagen voor zijn dood. Waar de anderen het laatste avondmaal vertellen, vindt bij Johannes geen avondmaal plaats, maar wel een voetwassing, en een toespraak van Jezus die meerdere hoofdstukken beslaat.

Johannes heeft zijn boek later geschreven dan de andere evangelisten. Hij doet niet vers van de pers verslag van de gebeurtenissen. Het verhaal heeft al tientallen jaren gewerkt in gemeenten, het is door zijn eigen leven heengegaan, het is gerijpt en gecondenseerd. Het is prediking geworden. Het verhaal van Johannes staat verder af van de historische werkelijkheid, het houdt zich bezig met de wezenlijke betekenis van die werkelijkheid voor ons. Daarom klinkt de taal van Johannes veel meer universeel en spreekt dit evangelie mensen vaak direct aan.

Week 48: Galaten t/m Filemon

Het leeswerk van deze week bestond uit een bundeltje van tien brieven, de meeste maar enkele pagina's lang. Samen geven ze een levendig beeld van het bestaan van een kerkstichter in de tweede helft van de eerste eeuw van onze jaartelling. Terwijl de Romeinen-brief veelmeer een theologisch traktaat was en in de Korinte-brieven heel veel gezegd wordt, zijn deze tien brieven allemaal korter. Er is verhoudingsgewijs veel ruimte voor berichten en mededelingen die een idee geven van de reizen en reisvoornemens, en van het netwerk van medewerkers van de jonge kerk.

Wat opvalt is dat Paulus vaak in de verdediging is. Zijn strijd voor vrijheid ten opzichte van de joodse leefregels stuitte blijkbaar op veel weerstand en onbegrip. In zijn afwezigheid probeerden sommige van zijn collega's blijkbaar toch weer om nieuwe niet-joodse gelovigen te binden aan de wetten van Mozes. Het doet ons beseffen wat een aardverschuiving het denken van Paulus in de vroege kerk heeft teweeggebracht: een joodse geloofsstroming wordt een 'algemene' kerk. Het Griekse woord voor 'algemeen' is trouwens: katholiek.

Bij brieven is het probleem, of juist de aardigheid, dat je net als bij een telefoongesprek maar één kant hoort van een gesprek dat tussen twee partijen gaande is. Uit wat de auteur schrijft, moet je zien op te maken wat er aan de andere kant aan de hand is. Zo kun je proberen om het verhaal van de weggelopen slaaf die het hoofdonderwerp van de brief aan Filemon vormt, te reconstrueren aan de hand van de gegevens uit de brief. Maar je kunt je ook verwonderen over de milde en praktische menslievendheid van de briefschrijver.

Week 49: Hebreeën t/m Judas

Dit is een merkwaardig bundeltje brieven. Hebreeën is eerder een theologisch traktaat dan een brief. De betekenis van Jezus Christus wordt uiteengezet aan de hand van de Schriften, of liever: aan de hand van de oudtestamentische verhalen zoals ze in die dagen werden doorverteld. Als het bijvoorbeeld in Hebreeën 11 over Kaïn en Abel gaat, blijkt dat de schrijver een uitgebreider verhaal in gedachten heeft dan wat er in Genesis 4 staat. Zo gaan er achter het Nieuwe Testament méér verhalen schuil dan die van het Oude Testament. Dat blijkt ook in de brief van Judas, die zich onder andere beroept op het apocriefe boek Henoch, met het verhaal over de aartsengel Michaël die met de satan twist over het lichaam van Mozes.

De Johannes-brieven lijken in taal erg op het Evangelie volgens Johannes. Er staan prachtige dingen in, maar ook erg scherpe veroordelingen van tegenstanders. Die tegenstanders moet je niet in de boze buitenwereld zoeken. Het zijn mensen uit de eigen kring die volgens de schrijver tegen de boodschap van het evangelie in leven of spreken. Die felheid kennen wij soms ook, als we over toestanden binnen de kerk zeggen: noem je dát christelijk? Een evangelie van liefde dat van mensen een kwetsbare opstelling vraagt, vindt zijn grootste vijand in een gepantserd en tevreden christendom.

Tussen alle brieven over het ware geloof pleit een ongeduldige Jacobus voor een christendom van de daad. Niet omdat je met daden de hemel zou moeten verdienen, maar omdat geloof zonder daden helemaal geen geloof is. Tussen Jacobus en de brieven van Paulus ligt nogal wat spanning, maar het gaat er juist om dat die verschillende stemmen met elkaar in gesprek zijn. Ik stel me zo voor dat het ook in een dichtgeslagen Bijbel nooit helemaal stil is, want tussen de bladzijden gaat ze altijd door, die zoektocht naar begrip en geloof. Het nodigt ons uit om ons als lezers met onze eigen ervaring in dat gesprek te mengen.

Week 50: Openbaring

Het boek Openbaring is geschreven in een beeldentaal waarmee vroegere lezers beter raad wisten dan wij. Om te beginnen sluit het boek aan bij een soort literatuur dat destijds in bepaalde joodse

kringen populair was: de apocalyptiek. Dat waren geschriften met visioenen over de grote ontknoping van de geschiedenis. Een kosmisch strijdtoneel, een rijke getallensymboliek, allerlei verwijzingen naar bijbelse verhalen, en tegelijkertijd ook dingen waarin de oplettende lezer de politieke werkelijkheid van zijn eigen tijd herkende. De Romeinse keizers als zevenkoppige draak en Rome als de grote hoer Babylon: dat gaf het boek een onmiddellijke actualiteit.

De visioenen zijn als een lange diaserie, steeds weer andere beelden, en elk beeld is een symbolische typering van wat er tussen hemel en aarde gaande is. De beelden zijn knap aaneengeregen. In hoofdstuk 4 is er de boekrol die niet open kan: dat is de geschiedenis die zich moet ontrollen om voltooid te worden. De enige die het kan doen is de 'leeuw van Juda', maar die verschijnt dan wel als offerlam. Dat wil zeggen dat de geschiedenis alleen vooruit geholpen wordt door degene die bereid is eraan te lijden in plaats van de lakens uit te delen. Hij verbreekt een voor een de zegels en alles begint te gebeuren, heel snel, maar achter het zevende zegel gaan zeven bazuinen schuil, en achter de zevende buis zeven schalen – zo duurt dat wat snel gaat toch ook weer heel lang. Dat is precies hoe we de tijd ervaren.

Het boek is geschreven ter bemoediging: waar je ook in ondergedompeld bent, en hoe zinloos het soms ook lijkt om je geloof vast te houden, alles maakt deel uit van een kosmisch gebeuren dat uitloopt op Gods stad van vrede en recht.

Week 51: Evangelie volgens Matteüs

We sluiten de lezing van de hele Bijbel af met Matteüs, omdat we de vier evangeliën niet allemaal direct achter elkaar wilden lezen. Zo hebben we tenslotte nog een keer het verhaal van Jezus, opgetekend door iemand die veel aandacht heeft voor de verbondenheid van Jezus met het Oude Testament. De wet van Mozes en de woorden van de profeten spelen in Matteüs een grote rol. In de figuur van Jezus vallen alle puzzelstukjes op hun plaats, lijkt deze evangelist te zeggen. Als hij een groot aantal woorden van Jezus samenvoegt tot de 'bergrede', moeten we bij die berg aan de Sinai denken waar Mozes zijn wetten van God ontving.

Naast profetie en leefregels worden ook de verhalen van het Oude Testament in herinnering gebracht. Dat gebeurt in de eerste plaats door de stamboom waarmee Matteüs begint. Daarin komen naast driemaal veertien stamvaders ook vier voormoeders voor, die allemaal herinneren aan erg ongewone verhalen in het Oude Testament: Tamar, Rachab, Ruth en Batseba. De stamboom komt niet uit bij Maria, maar bij Jozef, van wie Matteüs nu juist zegt dat hij niet de verwekker van Jezus is. Hij bedoelt te zeggen: Jezus is niet het product van deze geschiedenis, niet de prestatie van deze mensen. Hij wordt door God aan deze mensen geschonken, en hij aanvaardt ze als familie en voorgeslacht.

In Genesis 11, voordat het verhaal van Abraham begint, worden alle volkeren met hun talen over heel de aarde verspreid. Matteüs begint zijn evangelie door terug te reiken naar Abraham. Hij eindigt zijn evangelie met de missie die Jezus zijn leerlingen meegeeft, om al die verspreide volkeren te bereiken met zijn verhaal.